
Samira KORTANTAMER, *Bahri Memluklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1993, 208 s.

M. Fatih YALÇIN *

<http://dx.doi.org/10.14395/jdiv142>

Ege Üniversitesi Öğretim Üyesi Samira Kortantamer doktorasını Almanya'daki Albrecht-Ludwigs Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Memlükler ile ilgili kitap, makale, bildiri ve çeviri olmak üzere çok sayıda başarılı çalışmaya imza atan Samira Kortantamer, bu alanda yüksek lisans ve doktora seviyesinde tezlere danışmanlık yaparak, Türkiye'deki Memlük çalışmalarına önemli katkılar sunmuştur. Tanıtılan kitap, Memlükler ile ilgili ülkemizde yapılan önemli çalışmalar arasındadır.

Yazar, önsözde (s. 1-5) askerî bir yapıya sahip olan Memlükler Devleti'nde devlet yönetiminde en çok söz sahibi oldukları için üst yönetim mensuplarının aralarındaki özel ilişkileri ve bu ilişkilerin Bahrî Memlükler dönemindeki (1250-1382) iç ve dış siyasete etkilerini aydınlatmayı hedeflediğini belirtmiştir (s. 2-3).

Giriş bölümünde (s. 6-13) yazar, Memlükler Devleti'nin kuruluşu ve belli başlı özelliklerini, Mısır'da bulunan ümera ve ulemanın Suriye bölgesindeki şehirlere göre devlet yönetiminde daha fazla nüfûz sahibi olmalarının nedenlerinden bahsetmiş ve Bahrî Memlükler dönemi ile araştırmanın en önemli kaynaklarını tanıtmıştır.

Üst Yönetim ve İlişkiler isimli ana bölüm (s. 14-176), Sultan, Halife ve Büyük emîrler olmak üzere üç başlıktan müteşekkildir. Memlükler Devleti'nde yönetici kadronun oluşmasını sağlayan kölelik sistemini ve özelliklerini anlattıktan sonra yazar, Memlük sultanının yetkilerini ele almıştır. Daha sonra selefleri Eyyûbîler'in aksine tam bir hanedan oluşturamayan Bahrî Memlükler döneminde sultanların tahtı nasıl ele geçirdikleri üzerinde dur-

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

muştur.

Bahrî Memlûkler'in ilk sultanının Şecerü'd-Dür olduğunu kabul eden yazar, onun tahta çıkışından Bahrî Memlûkler dönemini sona erdiren Berkuk'un tahta çıkışına kadarki sultanları kronolojik olarak ele almış ve sultanların tahta çıkış sürecini incelemiştir. Yazara göre, devletin kuruluş yıllarında genel olarak en güçlü olan emîr tahta çıkmayı başarmıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed'den sonra ise güçlü emîrler tahta çıkmak yerine genç, tecrübesiz ve yetkisiz olup Sultan Kalavun ve en-Nâsır'ın soyundan gelen birini tahta geçirmişlerdir. Yazara göre bunun neticesinde iktidar, güçlü emîrlerin elinde kalmıştır.

Sultanların aileleri ile ilişkilerine değinen yazar, öncelikle sultanların eşlerini konu edinmiştir. Memlûkler dönemi tarihçilerinin sultanın eşleri hakkında çok az bilgi verdiklerini kaydeden yazar, kaynaklarda tespit edebildiği kadarıyla sultanların evlilik merasimlerinden örnekler vermiştir. Sultanların boşanmalarında, çocuk sahibi olmalarında, hac yolculuğunda çok kısa da olsa sultan eşlerinden bahsedildiğini ve bazı sultan eşlerinin ölümüne de yer verildiğini belirtmektedir.

Bahrî Memlûkler'in ilk döneminde sultan eşlerinin toplum hayatında fazla öne çıkmadığı kanaatinde olan yazar, Sultan en-Nâsır Muhammed'den sonraki yıllarda çocuk yaştaki ve tecrübesiz sultanların tahta geçirilmesi dolayısıyla sultanların annelerinin özellikle siyasî konularda ön plana çıktığını belirtmiştir.

Sultanların eşlerinden sonra, sultanların oğulları ile ilişkileri üzerinde durmuştur. Yazara göre Memlûk kaynakları, genellikle veliahtlık ilanı, sultanların oğullarının tutum ve davranışlarından hoşlanmadıkları hususlarda, sultan oğullarının ölümlerinde ve sultanın oğulları için yaptırıkları düğünlerde sultan oğullarından bahsetmişlerdir. Yazar, bazen kaynakların bu düğün törenleriyle ilgili detaylı bilgi verdiğini ifade etmiştir.

Yazarın ifadelerinden anlaşıldığına göre Memlûk kaynakları, Memlûk sultanlarının aile fertleri arasında en az sultanın kızları ile ilgili bilgi vermektedir. Kaynaklar, sultan kızlarının ölümlerine çok az yer vermekte bununla birlikte çoğu zaman sultan kızlarının düğünlerinden bahsetmektedir. Yazar, sultan kızlarının daha çok emîrlerle evlendirildiği tespitinde bulunmaktadır.

Sultanların aileleri ile ilişkilerinden sonra yazar, sultanların üst düzey yönetimle ilişkilerini konu edinmiştir. Burada sultanların halife, emîrler,

kadılar ve vezirle ilişkisini ön plana çıkarmıştır.

Öncelikle sultan ile halife ilişkisine değinen yazar, Sultan Baybars tarafından Kahire’de Abbâsî hilafetinin yeniden tesis edilmesini anlatmıştır. Yazara göre, Memlûkler döneminde halifenin yetkisi olmayıp sembolik bazı görevleri vardı. Halife, Memlûk sultanının kontrolündeydi ve ondan maaş alan biriydi. Ayrıca sultan, gerektiğinde halifenin hapsedilebilip sürgüne yollanmasına da karar verirdi.

Sultanlarla emîrlerin ilişkisine gelince, daha çok Sultan en-Nâsır Muhammed’in emîrlerle ilişkisine yer veren yazarın, bu ilişkilerin bir kısmının yakın ve samimi ilişkiler olduğunu bir kısmının ise siyasî rekabet dolayısıyla hasmane ilişkiler şeklinde ortaya koyduğunu görmekteyiz. Sultan en-Nâsır Muhammed ile memlûkü Dımaşk nâibi Tenkiz’in ilişkilerine ağırlıklı yer veren yazar, Sultan ile onun nezdinde itibarı yüksek olan Dımaşk nâibi Tenkiz’in aralarındaki sıkı ilişkiyi ve daha sonra bu ilişkinin bozularak Dımaşk nâibinin öldürülmesi ve taraftarların cezalandırılışı etraflıca anlatmıştır.

Yazarın ele aldığı diğer bir örnek Haleb nâibi Karasungur’dur. Yazara göre Emîr Karasungur, Sultan en-Nâsır ile başlangıçta çok iyi ilişkiler kurmuş ancak gözden düşünce ülkeyi terk ederek İlhanlılar’a sığınmıştır. Sultan en-Nâsır’ın onu öldürmekte kararlı olduğunu ve bu yüzden çok sayıda casus göndererek ona suikast düzenlediğini belirten yazar, Karasungur’un bu suikastlardan kurtulmayı başardığını ve nihayetinde Merağa şehrinde ishalden dolayı hayatını kaybettiğini ifade etmektedir.

Yazar, Sultan en-Nâsır’ı güçlü ve muktedir bir sultan olarak vasıflandırmaktadır. Onun ölümünden sonra Berkuk’a kadar tahta geçen sultanların ise devlet yönetiminde nüfûz sahibi olamadıklarını ve büyük emîrlerin yoğun baskılarına boyun eğdiklerini belirtir. Ayrıca bu büyük emîrlerin istedikleri zaman tahttaki sultanı indirip yerine istedikleri başka birini tahta çıkarabilecek kadar kudretli olduklarını zikretmektedir.

Yazar, Bahrî Memlûkler dönemindeki sultan-emîr ilişkisini bazı örnekler üzerinden anlatarak ele almış ve iki grupta incelemiştir. Birinci grupta güçlü sultan-itaatkar emîr, ikinci grupta güçsüz sultan-güçlü emîr ilişkisi söz konusudur. Birinci grupta devletin yönetiminde sultan hâkim iken, ikinci grupta önde gelen emîrler ülkeyi yönetirdi.

Sultan-emîr ilişkisini anlattıktan sonra yazar, sultan-kadı ilişkisini ele almaktadır. Öncelikle Sultan Baybars’ın başkadı (*kadı'l-kudat*) sayısını dörde

çıkarmasını ile bunun nedenlerini ve başkadıların görevlerini anlatan yazar, bazı örnekler üzerinden sultan-kadı ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Yazara göre, Memlûkler Devleti'nde başkadıların siyasî rolleri yoktur. Sultan-kadı ilişkisinde sultan daha ağır basmaktadır.

Bahrî Memlûk sultanların üst düzey yönetimle ilişkilerinde son olarak sultan vezir ilişkisine değinen yazar, Memlûkler döneminde saltanat nâibinin varlığı dolayısıyla önemini yitiren vezirlerin daha çok malî işlerle uğraştıklarını söylemektedir. Sultan en-Nâsır'ın vezareti kaldırdığını, en-Nâsır'ın ölümünden sonra yeniden tesis edilmesine rağmen vezaretin itibarını kaybettiğini belirtmektedir. İbn Selus ve Mencek gibi az sayıdaki vezirin nüfûzünü artırarak devlet idaresinde önemli roller üstlendiğini ifade etmektedir.

Sultan merkezli ilişkilerden sonra halifeyi merkeze alarak, halifenin üst yönetim mensupları ile ilişkisine değinen yazar, Moğolların 1258 yılında Bağdat'a girerek son verdikleri Abbâsî hilafetini üç yıllık bir aradan sonra 1261 yılında Kahire'de yeniden tesis eden Sultan Baybars'ın Kahire'ye gelen ilk Abbâsî halifesi için düzenlediği biat töreninden bahsetmiştir. Yazara göre, Sultan Baybars, halifenin halk desteği ile taht için tehlikeli olabileceğini düşünerek halifeyi göz hapsinde tutmuştur. Ayrıca yazar, daha sonraki yıllarda da Mısır'daki Abbâsî halifelerinin sultanlar tarafından sık sık hapis ve sürgün cezasına çarptırıldığını ifade etmektedir. Yazar, Memlûk sultanlarının tahta çıkış merasimlerine katılan halifelerin siyasî olaylarda herhangi bir role sahip olmadığını savunmaktadır. İlk halife için düzenlenen coşkulu merasimin aksine, diğer halifelerin biat merasiminin çok sade olduğunu ifade eden yazar, Mısır'daki Abbâsî halifelerinin genellikle vasiyet ettiklerinin hilafet makamına geçtiğini, bununla birlikte bazı güçlü sultanların Abbâsî soyundan gelen başka birini halife tayin ettiğini de belirtmektedir. Sonuç olarak yazar, hem sultanın hem de önde gelen büyük emîrlerin halifeye pek itibar etmediğini vurgulamaktadır.

Yazar, son olarak büyük emîrlerin ilişkilerine değinmektedir. Büyük emîrlerden saltanat nâibi, atabek, üstâdâr ve vezirleri kast ettiği anlaşılan yazara göre, bunların ortak yönleri arasında Türk olmaları ve kölelikten gelmeleri yer almaktadır. Daha sonra memlûk-üstâd, memlûk-hoşdaş ilişkisinden bahseden yazar, Memlûkler döneminde emîrler arasındaki ilişkileri etkileyen faktörlerin kölelik hayatlarıyla ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bahrî Memlûkler döneminde bir emîrin hoşdaşlarının sayısının, gücü ile

doğru orantılı olduğunu ve emîrin üstadının sultan olmasının, emîrin kariyerini olumlu yönde etkilediğini savunmaktadır.

Sonuç bölümünde (s. 177-179) özet şeklinde bir değerlendirme yapan yazar, daha sonra Bahrî Memlûk sultanlarının listesini ve Bahrî Memlûkler dönemindeki Abbâsî halifelerinin listesini vermiş, kaynakça ve indeks ile de eserini tamamlamıştır.

Sonuç itibarıyla Bahrî Memlûkler döneminde devlet teşkilatının üst sıralarında yer alanların kendi aralarındaki ilişkileri başarılı bir şekilde ortaya koyan bu kitabın, Memlûkler dönemi ile ilgili çalışma yapmak isteyen başta yüksek lisans ve doktora öğrencileri olmak üzere araştırmacıların istifade edebileceği önemli çalışmalar arasında olduğu görülmektedir. Eser, Memlûkler ile ilgili çalışılabilecek muhtemel konular hakkında ipuçları vermektedir. Kullandığı çok sayıdaki kaynak ve araştırmalar ile dikkat çeken bu kitabın büyük önemi haiz olduğunu belirtmek gereklidir. Bununla birlikte, askerî sınıfın en üst rütbesinde yer alan, devletin ikinci adamı olan ve sultana vekâlet eden saltanat nâibine geniş yer ayırmaması bir eksiklik olarak söylenebilir.